

Halmai Gábor

RÉGI DICSŐSÉGÜNK – AZ ALKOTMÁNYBÍRÁSKODÁS MINT BŰNBAK

Az 1989-es alkotmányos rendszerváltás egyik meghatározó eleme az újonnan bevezetett alkotmánybíráskodás volt, egy nemzetközi összehasonlításban is széles hatáskörű alkotmánybírással, amely – legalábbis működésének első kilenc évében – aktivista gyakorlatával nemcsak a demokratikusan választott parlament és kormány haragját vívta ki gyakran törvényhozási törekvéseik alkotmányos korlátozásával, hanem az elmélet egyes akkori képviselőit is hatalommegosztási aggályok megfogalmazására indította. A 2010-es „alkotmányos ellenforradalom”¹ óta viszont egyes jog- és társadalomtudományi vélemények szerint az aktivista alkotmánybíráskodás egyenesen az „illiberális” fordulat egyik fő katalizátorává lépett elő.

A „LÁTHATATLAN ALKOTMÁNY” AKTIVIZMUSA

A magyar elméletben és gyakorlatban Sólyom László alkotmánybíróként és jogtudósként is a „láthatatlan alkotmányban” rejő, alkotmányos értékrend léte mellett érvelt, melyet az Alkotmánybíróság értelmezése hoz napvilágra. Ez a felfogás elszakad az alkotmány normaszövegétől, a bírák által megállapított alkotmányos elveket viszont akár az alkotmánymódosításokon is számon kéri. Sólyomnak a halálbüntetés eltörléséről rendelkező 23/1990. (X.31.) AB határozathoz fűzött párhuzamos véleménye egyértelműen mutatja az alkotmányértelmezési aktivizmus félreismerhetetlen jegyeit, mégpedig mind az Alkotmánybíróság és a parlament, mind pedig az Alkotmánybíróság és a szövegszerűen létező alkotmány közötti viszonyt illetően: „A parlament tetszése szerint fenntarthatja, eltörölheti vagy visszaállíthatja a halálbüntetést – amíg e büntetés alkotmányosságáról az Alkotmánybíróság ki nem mondta a végső szót.” E szöveg egyik olvasata szerint a halálbüntetés későbbi visszaállítására még egy esetleges alkotmánymódosítás sem

nyitna lehetőséget, mivel az Alkotmánybíróság az alkotmányváltoztatást alkotmányellenesnek nyilváníthatja. A Fundamentum első számában megjelent interjúban nem is zárta ki ezt a lehetőséget: „Az Alkotmánybíróság többsége nem tart igényt az alkotmánymódosítások alkotmányosságának vizsgálatára, pedig azt elvileg meg lehetne indokolni.”²

A Sólyom-féle aktivizmus másik, azóta elhíresült megnyilvánulása a halálbüntetésről szóló határozathoz fűzött, korábban már említett párhuzamos véleményben a „láthatatlan alkotmány” koncepció: „Az Alkotmánybíróságnak folytatnia kell azt a munkáját, hogy értelmezésében megfogalmazza az alkotmány és a benne foglalt jogok elvi alapjait, és ítéleteivel koherens rendszert alkot, amely [...] az alkotmány fölött mint »láthatatlan alkotmány«, az alkotmányosság biztos mércejéül szolgál, és ezért várhatóan a meghozandó új alkotmánnyal, vagy a jövőbeli alkotmányokkal sem kerül ellentétbe.” Igaz ugyan, hogy Sólyom későbbi véleményeiben nem ismételte meg a politikusokat szemmel láthatóan irritáló kifejezést, de annak tartalmát sohasem adta fel, amit bizonyítanak a Fundamentumnak 1997-ben adott interjújának szavai is: „A mi alkotmánybíráskodásunk a koherencia érdekében – éppen a »nehéz esetekben« – [...] az alkotmányírás határán mozog, ezt soha nem tagadtam.”³ Ezt

A 2010-ES „ALKOTMÁNYOS ELLENFORRADALOM” ÓTA VISZONT EGYES JOG- ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI VÉLEMÉNYEK SZERINT AZ AKTIVISTA ALKOTMÁNYBÍRÁSKODÁS EGYENESEN AZ „ILLIBERÁLIS” FORDULAT EGYIK FŐ KATALIZÁTORÁVÁ LÉPETT ELŐ

később megerősítette egy 1998-ban, röviddel leköszönése előtt adott újabb interjúban is, melyben arról beszélt, hogy a „láthatatlan alkotmány” gondolatát sokan félreértik, majd midőn azzal a kérdéssel szembesült, hogy vajon visszavonja-e a metaforát, így válaszolt: „Nem. Amit írtam, megírtam. Akkoriban havonta módosították az alkotmányt, ahogy éppen a napi politika megkívánta. Épp ezért arra akartam rámutatni, hogy az alkotmány magasabb rendű: nemcsak technikai szabályoknak, hanem elveknek a szigorú rendje. Ítéleteinkkel ezt az elvrendszert kellett kifejtenünk: tisztázni, láthatóvá tenni és alkalmazni, mert az egysoros paragrafusokból, tömondatokból ugyan senki ki nem olvassa. Lehet persze úgy is alkotmánybíráskodni, hogy visszavo-

*nulunk a törvény betűje mögé – van rá példa Európában és Ázsiában is.*²⁴

Mielőtt rátérnék a magyar aktivista alkotmánybíráskodás 1990-es évekbeli, majd a 2000-es évek első évtizedében megfogalmazott számos bel- és külföldi kritikájára, álljon itt az ugyancsak nem kevés nemzetközi méltatás közül kettő. Christian Boulanger, a bíróság egyik értő kommentátora szerint Sólyomék a „láthatatlan alkotmány” koncepciójával valójában a józan ész megmentőjeként léptek fel a közvélemény szemében, a „(természet)jog karizmájára” apellálva a gyakran piszkos politikai küzdelmek szereplőivel szemben. Népszerűségben az Alkotmánybíróság messze megelőzte a parlamentet, a kormányt és a politikai pártokat, és egy rövid időre magasabb presztízst kölcsönzött az alkotmányosságnak a demokráciánál.⁵ A másik külföldi szakértő, Kim Lane Scheppele, aki éveket töltött Magyarországon az Alkotmánybíróság tanulmányozásával, az aktivista magyar alkotmánybíráskodást a demokrácia bírálói általi gyakorlásának nevezte, ami szerinte is lehet akár demokratikusabb is, mint a parlament működése.⁶ A külföldi méltatásokhoz illő hozzátennem, hogy magam is egyetérttem az aktivizmussal, nemcsak az AB munkatársaként, hanem jogirodalmi megszólalásaimban is. Ugyanakkor szükségesnek tartottam megkülönböztetni az alapjogi és az államszervezeti kérdésekben megnyilvánuló aktivista alkotmányértelmezést. Míg az előbbit minden körülmények között helyeseltem – sőt, a Sólyom-bíróságot követő testületek gyakorlata esetében hiányoltam is,⁷ –, az utóbbival kapcsolatban kezdettől fogva fenntartásaim voltak.⁸ Azt is következetesen kifogásoltam, amikor az Alkotmánybíróság kiterjesztően értelmezte saját hatáskörét.⁹

KORTÁRS KRITIKÁK

Az aktivizmussal kapcsolatos kortárs akadémiai kritikák többféle irányból érkeztek. Horkay Hörcher Ferenc például – éppen ezeken a hasábokon – azt kifogásolta, hogy az Alkotmánybíróság nem engedte érvényesülni az Antall-kormány első igazságtételi terveit, mondván, hogy „a mindig részleges és szubjektív igazságosságnál a tárgyi és formális elvekre támaszkodó jogbiztonság előbbrevaló” (11/1992. (III. 5.) AB határozat. Horkay szerint azzal, hogy a szigorú jogfolytonosság talaján maradt, az Alkotmánybíróság elő-

idézte a rendszerváltás igazságosságdeficitjét, eleve lemondva az emberekben meglévő igazságérzet, igazságosságigény kielégítéséről, nagy tömegeket elidegenítve az alkotmányosság eszméjétől.¹⁰ Pokol Béla – későbbi kisgazda képviselő, majd alkotmánybíró – a Sólyom László vezette testület „aktivista krédójának” nevezte azt, ahogyan a bírák „kiolvastották” az alkotmányban nem szereplő „általános személyiségi jogot” mint szubszidiárius „anyajogot” az emberi méltóság szabályából.¹¹ Sajó András bírálta a Bokros-csomag kapcsán és más gazdasági tárgyban

NÉPSZERŰSÉGBEN AZ ALKOTMÁNYBÍRÓSÁG MESSZE MEGELŐZTE A PARLAMENTET, A KORMÁNYT ÉS A POLITIKAI PÁRTOKAT, ÉS EGY RÖVID IDŐRE MAGASABB PRESZTÍZST KÖLCSÖNZÖTT AZ ALKOTMÁNYOSSÁGNAK A DEMOKRÁCIÁNÁL

született alkotmánybíróági határozatokat, amiért azok beleavatkoztak a kormány gazdaságpolitikájába.¹² Arató András pedig néhány konkrét határozat – például a médiaszabadságról szóló – kritikáján túlmenően általánosságban is aggályát fejezte ki amiatt, hogy egy átmeneti alkotmány túl aktivista értelmezésével az Alkotmánybíróság felerősíti a parlemen-

ti szuverenitás és az alkotmányosság között egyébként is meglévő feszültséget.¹³ Arató személy szerint Sólyom László elnököt is bírálta, amiért ő az Alkotmánybíróságot – és nem a kerekasztal-tárgyalásokat – tekintette a magyar rendszerváltás főszereplőjének és az alkotmány valódi létrehozójának.¹⁴ Bruce Ackerman már 1992-ben mint „alapító atyákról” beszélt a magyar alkotmánybírákról,¹⁵ a Fundamentumnak 2003-ban adott interjújában pedig Aratóéhoz hasonló érveléssel sürgette egy végleges alkotmány létrehozását, mivel szerinte „az alkotmányosság kifejeződése nem egy korszerű, új alkotmányszövegre támaszkodik, hanem a mindenkori Alkotmánybíróság alkotmányértelmező tevékenységére, a magyar alkotmányos vívmányok túlságosan sérülékenyek, bizonytalanok.”¹⁶

Az aktivista alkotmánybíráskodásban megtestesülő jogi alkotmányosság (‘legal constitutionalism’) kritikája persze túlment a kirívóan aktivista magyar Alkotmánybíróság bírálatán. Wojciech Sadurski például minden kelet-közép-európai új demokráciát fenyegető veszélyként beszélt arról, hogy a jogi alkotmányosság negatív hatással van a politikai pártok és a civil társadalom fejlődésére.¹⁷ Richard Albert pedig a régió túlmenően is figyelmeztetett arra, hogy a politika technokratikus, jogi ellenőrzése megakadályozza a részvételi demokrácia kialakulását.¹⁸ Más szóval, ezek a szerzők a jogi alkotmányosságot az elit eszközeinek ítélik, amelyet felülről hoztak létre, a politikai és civil társadalmi csoportok támogatása nélkül.¹⁹ A lengyel jogszociológus Grażina Skapska az alkotmánybírókba vetett bizalomban megnyil-

vánuló „intézményi optimizmust” szembeállítja a „szociológiai realizmus” követelményével.²⁰ Feltehetően erre is gondol Balázs Zoltán, amikor a rendszerszerváltáskori institucionalizmus illúziójáról beszél.²¹

A 2010 UTÁNI MEGÍTÉLÉS

Ehelyütt nincs szükség részletesen kitérni a jelenlegi pártos alkotmánybíráskodásra mint a 2010 utáni „illiberális” alkotmányos rendszer egyik meghatározó sajátosságára.²² A következőkben inkább azokat a véleményeket ismertetem és értékelem, amelyek az alkotmányos visszarendeződést Magyarországon és másutt Kelet-Közép-Európában legalábbis részben az aktivista alkotmánybíráskodással hozzák összefüggésbe.

A kritika egyik iránya a részvételi alkotmányosság hiányát kifogásolja. Ez a felvetés elsőként Paul Blokker öt régióbeli ország (Csehország, Magyarország, Lengyelország, Románia és Szlovákia) alkotmányos válságáról írott könyvében jelent meg.²³ Blokker legújabb írásában is abban látja az illiberális alkotmányosság térségbeli népszerűségének fő okát, hogy a liberális demokrácia és az emberi jogok elvét, valamint az erős alkotmánybíráskodással összekapcsolt alkotmányosságfelfogást alternatíva nélkül vették át a demokratikus rendszerváltást követően kialakult alkotmányos rendszerek.²⁴ Blokkerhez hasonlóan Ivan Krastev és Stephen Holmes is azzal érvelnek nemrég megjelent könyvükben, hogy az illiberalizmus az 1989–90-ben demokratikus átalakuláson átment országokban alapvetően a 30 évvel ezelőtti rendszerváltás ideológiai alternatívahiányával, a liberális demokrácia kényszerű másolásával, imitálásával magyarázható.²⁵

A bírálat másik eleme a nem választott testületekként működő bíróságok kritikájára vonatkozik, egyúttal pedig sérelmezi a politikai szereplők háttérbe szorulását. David Kosar és szerzőtársai, akik tizenöt évvel későbbre, az Európai Unióhoz való csatlakozás idejére teszik az erős alkotmánybíráskodást – és általában a nem választott szervek (mint amilyenek a bírósági önkormányzat szervei is) megerősödését magában foglaló nyugati hatalommegosztási rendszer kényszerű átvételét –, ennek a folyamatnak a politikai intézmények szerepére gyakorolt káros hatását állítják kritikájuk középpontjába.²⁶ Dorothee Bohle és Greskovits Béla könyve a kelet-közép-eu-

rópai kapitalizmusvariációkról azt bizonyítja, hogy a nem többségi intézmények és bíróságok szerepének növekedése Nyugat-Európában az 1980-as években, a neoliberalista fordulatot követően kezdődött, és az Európai Unió a csatlakozó országoktól is elvárta ezt a depolitizációt, az irányítás szakértőknek való átadását.²⁷ Vagyis lehet úgy érvelni, ahogy Kosarék teszik: hogy a depolitizált, nem választott szervek szerepe megnőtt az EU-csatlakozással,²⁸ de valójában ez a folyamat már a rendszerváltással elkezdődött.

Ebbe, a politika leértékelt szerepét hangsúlyozó kritikai sorba illeszkednek azok a nézetek, amelyek az erős alkotmánybíráskodás visszaszorítását egyszerűen a politikai alkotmányosság (‘political constitutionalism’) térnyeréseként magyarázzák. Ide sorolható két jelenlegi és egy nemrég leköszönt alkotmánybíró „(jog)irodalmi munkásságának” egy-egy megnyilvánulása. Stumpf István, az első Orbán-kormány kancelláriaminisztere, aki inkább mint a kormánnyal szemben kritikus alkotmánybíró távozott a testületből, könyvében az erős állam és a politikai alkotmányosság törekvéssel igazolja az illiberális alkotmányosság kialakítását.²⁹ Két jelenleg is hivatalban lévő alkotmánybíró pedig – funkciójuktól némileg idegen módon – a „jogi diktatúrara” (‘judicial dictatorship’),³⁰ valamint a (nehezen lefordítható, de kétségkívül pejoratív) „jurisztokratikus állam” (‘juristocratic state’)³¹ kifejezéseket használják angol nyelvű publikációikban a jogi alkotmányosság megnyilvánulásaira. A tudományos irodalomban Vincze Attila úgy vette védelmébe az Alaptörvénynek az Alkotmánybíróság korábbi esetjogát érvénytelenítő negyedik módosítását, mint a politikai alkotmányos-

ság győzelmét a jogi felett.³² Még azok is – mint például Pócza Kálmán, Dobos Gábor és Gyulai Attila –, akik elismerik, hogy az Alkotmánybíróság nem vállal konfliktust a jelenlegi törvényhozással és a kormánnyal, ezt a magatartást mint a hatalommegosztás rendszerén belüli alkotmányos párbeszéd egy formáját írják le.³³

Az Alkotmánybíróság hatásköreinek jelentős megkurtítását a politikai alkotmányosság koncepciójával magyarázó felfogások abban a tekintetben alapvetően különböznek az eddig tárgyalt kritikáktól, hogy motivációjukat nem tudományos megfontolások adják – még ha tudományos publikációknak is látszanak –, hanem sokkal inkább az alkotmányos rendszer egyik meghatározó fékje kiiktatásának legitimálása.³⁴ Így elmentésben állnak a politikai alkotmányosság vagy a

A POLITIKA LEÉRTÉKELT SZEREPÉT HANGSÚLYOZÓ KRITIKAI SORBA ILLESZKEDNEK AZOK A NÉZETEK, AMELYEK AZ ERŐS ALKOTMÁNYBÍRÁSKODÁS VISSZASZORÍTÁSÁT EGYSZERŰEN A POLITIKAI ALKOTMÁNYOSSÁG (‘POLITICAL CONSTITUTIONALISM’) TÉRNYERÉSEKÉNT MAGYARÁZZÁK

„gyenge alkotmánybíráskodás” (‘weak judicial review’) persze egymástól is különböző olyan jogtudományi álláspontjától, mint amit Richard Bellamy, Jeremy Waldron, Akhil Amar, Sandy Levinson, Mark Tushnet, Stephen Gardbaum vagy akár Györfi Tamás képviselnek. Az utóbbiak ugyanis a választott testületek szerepét hangsúlyozzák az alkotmány védelmében a bíróságokéval szemben, és nem tagadják az alkotmányos demokrácia fő elveit, mint amilyen például a fékek és ellensúlyok vagy a politikai elszámoltathatóság.³⁵ Természetesen a politikai alkotmányosság egyetlen valódi képviselője sem fogadja el azt, ami 2010 után Magyarországon történt, vagyis a legyengített hatalmú alkotmánybíróság függetlenségének csorbítását.³⁶

KÖVETKEZTETÉSEK

Ez az írás arra a kérdésre kereste a választ, hogy a magyar alkotmányos rendszer 2010-es illiberális fordulata mennyiben tulajdonítható az erős alkotmánybíráskodásnak, illetve arra, hogy volt-e reális alternatívája a jogi alkotmányosságnak 1989-ben. Azt gondolom, hogy az úgynevezett tárgyalásos rendszerváltás szükségszerű velejárója volt, hogy az alkotmányos rendszer kialakítása jórészt az elit, és azon belül is meghatározóan a jogász szakma képviselőinek ügye volt.³⁷ Lehetett volna erősebb társadalmi részvétel a kerekasztal-tárgyalások során: elvileg a harmadik oldal bevonása ezt a célt szolgálta volna, valójában azonban a delegáltjaik zöme az állampárt szatelitszervezeteiből jött. Az érdemi részvételhez ehhez erősebb civil szférára lett volna szükség: mondjuk, legalább olyanra, mint amilyen Lengyelországban a Szolidaritás volt (bár mint látjuk, ez a tényező sem akadályozta meg később az alkotmányos visszarendeződést). Ráadásul, amint azt Bozóki András igazolja, a magyar politikai rendszerváltás sem volt teljesen elitvezérelt.³⁸ Más volt a helyzet a gazdasági átalakulással, ami sokkal inkább volt tekinthető az elit megállapodásának, amelynek során a késő Kádár-rendszer gazdasági elitje kétségtelenül a nyertesek közé került.³⁹

Az már kevésbé volt szükségszerű, hogy az alkotmányba foglalt intézményi struktúrában is meghatározó szerep jutott a jogi alkotmányosság legfőbb képviselőjének, az Alkotmánybíróságnak. A kivételesen erős hatáskörökkel felruházott testület, amelyet egy

különösen aktivista, a „láthatatlan alkotmány” koncepcióját érvényesítő elnök, Sólyom László vezetett, már-már alkotmányozói szerepbe került. Félreértés ne essék: mint Sólyom főtanácsadója, magam is helyesletem ezt a szerepet, főleg az alkotmányos kultúra hiánya miatt. Az más kérdés, hogy az 1990-es évek közepétől én el tudtam volna képzelni, és publikáltam is olyan változtatási javaslatot, ami az alapvetően politikai természetű absztrakt normakontroll helyett az egyének alkotmányjogi panaszára helyezte volna a hangsúlyt.⁴⁰

Mint az 1989 utáni magyar alkotmánybíráskodás elkötelezett hívétől, nyilván nem várható objektív értékelés tőlem a témában, de szerintem a jogi alkotmányosság elsőbbsége a rendszerváltás elején – elsősorban a politikai, illetve alkotmányos kultúra, valamint a részvételi demokrácia intézményeinek hiányában – nem volt elkerülhető, és ugyanezért aligha volt esélye komolyabb részvételi vagy politikai alkotmányosságnak. Az önelmentmondó „illiberális alkotmányosság” és az azal szembeni ellenállás hiánya azt igazolja, hogy a politikai, illetve alkotmányos kultúra ma sincs jobb helyzetben, mint 1989-ben volt. Szerintem indokolatlan volt Sólyom László volt alkotmánybírói és köztársasági elnök 2012 januárjában közölt optimista várakozása, mely szerint a „rangjavesztett alkotmány”, vagyis a 2011-es Alaptörvény nem eredményez majd végzetes törést, mert az 1989 óta kialakult alkotmányos kultúra ében tartja az alkotmányosság esélyeit.⁴¹ A legszélesebb közvélemény hitét és értékeit jelentő alkotmányos kultúra állapotán az elmúlt egy évtized „illiberális”

ALKOTMÁNYJOGA – VAGYIS AZ ALKOTMÁNYOS TÁRGYÚ JOGALKOTÁS ÉS ALKOTMÁNYBÍRÁSKODÁS ELTÁVOLODÁSA AZ ALKOTMÁNYOSSÁG ÉRTÉKEITŐL – SOKAT RONTOTT. MÁR PEDIG ALKOTMÁNYJOG ÉS ALKOTMÁNYOS KULTÚRA DIALEKTIKUS VISZONYBAN ÁLLNAK EGYMÁSSAL, AMENNYIBEN AZ ALKOTMÁNYJOGNAK EGYFELŐL FORRÁSA A KULTÚRA, ÉS EGYSZERSMIND ALAKÍTTJA IS AZT.⁴² Ma ezek rontják egy-

más hatását, de ennek bizonyosan nem az 1989 után kialakult és nemzetközi elismerést kiváltott alkotmánybíráskodás az oka, amellyel szemben – a pusztá hatalmi praktikákat legitimáló érveken túlmenően – nem fogalmazódott meg igazi elméleti ellennarratíva. Támogatói – köztük e folyóirat szerkesztője – körében továbbra is él a korábbi alkotmányjogi megközelítés. Ez akár optimizmusra is okot adhat.

JEGYZETEK

1. A kifejezésről lásd pl. Gábor HALMAI: From the “Rule of Law Revolution” to the Constitutional Counter-Revolution in Hungary, *European Yearbook on Human Rights*, 2012.
2. Tóth Gábor Attila: A „nehéz eseteknél” a bíró erkölcsi felfogása jut szerephez. Beszélgetés Sólyom Lászlóval, az Alkotmánybíróság elnökével, *Fundamentum*, 1997/1, 34.
3. Uo. 37.
4. MIHALICZ Csilla: Interjú Sólyom Lászlóval az Alkotmánybíróság volt elnökével, *BUKSZ*, 1998/tél, 438.
5. Christian BOULANGER: Europeanization Through Judicial Activism, The Hungarian Constitutional Court’s Legitimacy and the ‘Return to Europe’, in *Spreading Democracy and the Rule of Law?*, eds. Wojciech SADURSKI – Adam CZARNOTA – Martin KRYGIER, Springer, 2006.
6. Kim Lane SCHEPPELE: Democracy by Judiciary: Or, Why Courts Can be More Democratic Than Parliaments, in *Rethinking the Rule of Law After Communism*, eds. Adam CZARNOTA – Martin KRYGIER – Wojciech SADURSKI, CEU Press, 2005.
7. A vélemény szabadságról hozott határozatokkal kapcsolatban lásd HALMAI Gábor: Hátramenetben az alapjogvédelem?, *Fundamentum*, 2000/3, 69–83; a törvényhozás antidiszkriminációs eszközeiről szóló határozat bírálatáról HALMAI Gábor: Hátrányos passzivizmus, *Fundamentum*, 2000/4, 70–74; az alapjogi passzivizmus kritikájáról általában pedig HALMAI Gábor: Egyén- és állampárti alkotmánybírák. Tendenciák az Alkotmánybíróság alapjogi gyakorlatában, *Fundamentum*, 2002/1, 77–86.
8. Lásd pl. HALMAI Gábor: Merre tovább, Alkotmánybíróság?, *Beszélő*, 1996/4, 78–79; HALMAI Gábor: Nép-szavazás és alkotmánybíráskodás – a politika és jog határán, *Beszélő*, 1998/3, 41–44; HALMAI Gábor: Az aktivizmus vége? A Sólyom-bíróság kilenc éve, *Fundamentum*, 1999/2, 11–12. Ezzel a felfogással vitázva, Tóth Gábor Attila úgy vélte, hogy nem indokolt különbséget tenni az alapjogi és államszervezeti tárgyú aktivizmus között, mert az eljárási alkotmányosság tartalmi követelményeinek kell áthatnia az alkotmány morális értelmezését. Lásd Tóth Gábor Attila: Az eljárásjogi alkotmányosság tartalma, *Fundamentum*, 2004/3, 5–33.
9. Lásd HALMAI Gábor: Alkotmányunk és őrzői, *Mozgó Világ*, 2004/3, 58–65; HALMAI Gábor: Államszervezeti és hatásköri aktivizmus? Három ügy az Alkotmánybíróság előtt, *Fundamentum*, 2004/1, 100–108.
10. Lásd HORKAY HÖRCHER Ferenc: Az értékhiányos rendszerváltás. Jogelméleti és politikai filozófiai megfontolások, *Fundamentum*, 2003/1, 64.
11. Lásd POKOL Béla: *A magyar parlamentarizmus*, Budapest, Cserépfalvi, 1994, V. fejezet.
12. SAJÓ András: A materiális természetjog árvái, avagy hogyan védi alkotmánybíróságunk az elesetteket, *Magyar Jog*, 1996/4, 205–231.
13. Andrew ARATO: *Post Sovereign Constitutional Making: Learning and Legitimacy*. Oxford University Press, Oxford, 2016, 164.
14. Arató, hivatkozva Sólyomnak egy tanulmányban kifejtett véleményére – SÓLYOM László: A jogállami fordalomtól az EU csatlakozásig. Az alkotmányfejlődés keretei, in *És mi lesz az alkotmánnyal?*, szerk. MAJTÉNYI László – MIKLÓSI Zoltán, Budapest, Eötvös Károly Intézet, 2004 –, azt nemcsak hibásnak, de kontraproduktívnak is ítéli, mert szerinte az aktivista alkotmánybíráskodási gyakorlat maga is a kerekasztal-tárgyalásokon megállapodott alkotmányból meríti legitimitását. Lásd Andrew ARATO: Post Sovereign Constitution-Making in Hungary: After Success, Partial Failure, and Now What?, *South African Journal on Human Rights*, 2010/1, 19–44, 30–31.
15. Lásd Bruce ACKERMAN: *The Future of Liberal Revolution* című könyvének (Yale University Press, 1992) egyik fejezetcímét: „Judges as Founders”, 99.
16. HALMAI Gábor: „A magyar alkotmányos vívmányok túlságosan sérülékenyek”, Beszélgetés Bruce Ackerman amerikai alkotmányjogással, *Fundamentum*, 2003/2, 52.
17. Wojciech SADURSKI: Transitional Constitutionalism: Simplistic and Fancy Theories’, in A. CZARNOTA, M. KRYGIER and W. SADURSKI (Eds.), *Rethinking the Rule of Law After Communism*, CEU Press, 2005, 9–24.
18. Lásd Richard ALBERT: Counterconstitutionalism, *Dalhousie Law Journal* 1, 2008/1, 4.
19. Vö. Bojan BUGARIC: A crisis of constitutional democracy in post-Communist Europe: ‘Lands in-between’ democracy and authoritarianism’, *ICON*, 2015/13, 219–245, 236.
20. Grażina SKAPSKA: The Rule of Law, Economic Transformation and Corruption After the Fall of the Berlin Wall, *Hague Journal on the Rule of Law*, 2009/1, 289.
21. Lásd Balázs Zoltán „A bírálat másik aspektusa a nem választott testületekként működő bíróságok kritikájára vonatkozik, egyúttal pedig sérelmezi a politikai szereplők háttérbe szorulását” című írását ebben a számban.
22. Az elmúlt tíz évben erről számos írás jelent meg a *Fundamentum*ban is. Lásd például HALMAI Gábor: In memoriam magyar alkotmánybíráskodás. A pártos Alkotmánybíróság első éve, *Fundamentum*, 2014/1–2, 36–64; vagy a szerkesztőség közleményét a folyóirat 2019/1–2. számában (a 134. oldalon) arról, hogy Döntés után című rovatban a következő számtól kezdődően határozatlan időre felfüggeszti az Alkotmánybíróság döntéseinek szemlélését. A közlemény szerint a hajlékta-

- lanság kriminalizálásának alkotmányos legitímálásával – egy mélyen antihumánus álláspontot képviselve – a testület a hatalom öre szerepének betöltése helyett nyíltan a hatalom szolgálatába szegődött.
23. Lásd Paul BLOKKER: *New Democracies in Crises? A Comparative Constitutional Study of the Czech Republic, Hungary, Poland, Romania and Slovakia*, Routledge, 2013. A könyv jogi alkotmányosságot érintő bírálatával kapcsolatban kritikusan ír Jiří Příbáň, Paul Blokker és Bogusia Puchalska: Book Review/Response: Paul Blokker, Jiri Priban and Bogusia Puchalska on Civic Constitutionalism, *I-CONNECT (Blog of the International Journal of Constitutional Law)*, 2013. szeptember, <http://www.ICONnectBlog.com/2013/09/book-review-response-paul-blokker-jiri-priban-and-bogusia-puchalska-on-civic-constitutionalism/>.
 24. Paul BLOKKER: Building Democracy by Legal Means? The Constestation of Human Rights and Constitutionalism in East-Central Europe (egjelenés előtt álló kézirat a szerzőtől).
 25. Stephen HOLMES – Ivan KRASTEV: *The Light that Failed: A Reckoning*, Allen Lane, 2019.
 26. David KOSAR – Jiri BAROS – Pavel DUFEK: The Twin Challenges to Separation of Powers in Central Europe, *European Constitutional Law Review*, 2019, 443–444.
 27. Dorothee BOHLE – Béla GRESKOVIČS: *Capitalist Diversity on Europe's Periphery*, Cornell University Press, 2012, 86.
 28. Lásd KOSAR–BAROS–DUFEK (26. vj.), 444., 101. lj.
 29. Lásd STUMPF István: *Erős állam – Alkotmányos korlátok*, Századvég, Budapest, 2014, 244–249.
 30. András Zs. VARGA: *From Ideal to Idol? The Concept of the Rule of Law*, Dialóg Campus, Budapest, 2019, 16.
 31. Béla POKOL: *The Juristocratic State: Its Victory and the Possibility of Taming*, Budapest, Dialóg Campus, Budapest, 2017.
 32. VINCZE Attila: Az Alkotmánybíróság határozata az Alaptörvény negyedik módosításáról: az alkotmánymódosítás alkotmánybírói kontrollja, *Jogesetek Magyarázata*, 2013/3, 12.
 33. Lásd Kálmán PÓCZA – Gábor DOBOS – Attila GYULAI: The Hungarian Constitutional Court: A constructive partner in constitutional dialogue, in *Constitutional Politics and the Judiciary. Decision-Making in Central and Eastern Europe*, ed. Kálmán PÓCZA, Routledge, 2018, Chapter 5.
 34. A magyar alkotmányelmélet és a politikai alkotmányosság viszonyáról lásd részletesen Kovács Ágnes: Fényevők? A hazai alkotmányelmélet esete a politikai konstitucionalizmussal, *Fundamentum*, 2015/2–3, 19–40.
 35. A politikai alkotmányosságnak ezeket a követelményeit lásd Pablo CASTILLO-ORTIZ: The Illiberal Abuse of Constitutional Courts in Europe, *European Constitutional Law Review*, 2019/1, 64.
 36. Nem a jelenlegi kormány volt az első, amely szívesen látta volna a politikai döntéshozók nagyobb szerepét olyan kérdésekben, amelyeket végülis az Alkotmánybíróság dönt el. Az Antall-kormány például az igazságtétel kapcsán, a Horn-kormány pedig a Bokros-csomag ügyében vélte úgy, hogy az alkotmánybírák *par excellence* politikai kérdésekben döntenek. Mégsem jutott eszükbe a politikai alkotmányosságra hivatkozva megkurtítani a testület hatásköreit vagy számukra kedvező módon változtatni az alkotmánybíró-jelölés rendszerén, pedig az MSZP–SZDSZ koalíciónak ehhez még a kétharmados többsége is megvolt.
 37. Schumpeter óta tudjuk, hogy elit és demokrácia nem egymást kizáró fogalmak, mindkettő fontos. Joseph SCHUMPETER: *Capitalism, Socialism and Democracy*, Harper and Bros., 1942.
 38. Bozóki említi az 1989. március 15-i és május 1-i tömegtüntetéseket, Nagy Imre június 16-i újratemetését 250 ezer résztvevővel, valamint a novemberi népszavazási kezdeményezés 200 ezer aláíróját; ezek komoly társadalmi támogatást jeleztek. Lásd András BOZÓKI: The Roundtable Talks of 1989: Participants, Political Visions, and Historical References, *Hungarian Studies*, 2000/2, 241–257, 243.
 39. Bozóki a spontán privatizációt említi, ami annak volt az eredménye, hogy az Ellenzéki Kerekasztal nem kívánt gazdasági ügyekről és azok alkotmányi szabályozásáról tárgyalni a demokratikus választások előtt. Bozóki szerint ez volt az ára a forradalmi eszközök elkerülésének, a békés rendszerváltásnak. Uo. 252–254.
 40. Gábor HALMAI: Who is the Main Protector of Fundamental Rights in Hungary? The Role of the Constitutional Court and the Ordinary Courts, in *Systems of Justice in Transition*, eds. Jiří PŘIBÁŇ – Pauline ROBERTS – James YOUNG, Ashgate, 2003. Akik ezt a szememre hányták 2011-ben, amikor a Fidesz megvalósította az ötletemet, pontosan tudják, hogy ez utóbbi lépés célja nem az Alkotmánybíróság hatékonyságának növelése volt, hanem az eltakarítása egy, az alkotmányosságot lábbal tipró parlamenti többség útjából.
 41. Lásd: SÓLYOM László: Az alkotmányosság esélyei, *HVG*, 2012. január 8.
 42. Lásd erről Robert POST: Foreword: Fashioning the Legal Constitution. Culture, Courts, and Law, *Harvard Law Review*, 2003/4, 8.

FÓRUM

ALKOTMÁNYJOGI PANASZ

Az Emberi Jogok Európai Bírósága több döntésében is úgy foglalt állást, hogy a magyar alkotmányjogi panasz valamenyny formája hatékony hazai jogorvoslatnak minősül, amelyet a kérelmezők kötelesek kimeríteni strasbourgi panaszuk benyújtása előtt. Rovatunk szerzői arra vállalkoztak, hogy az EJEB joggyakorlatára reagálva, de az adott ügyeken túlmutatóan reflektáljanak az alkotmányjogi panasz jogorvoslati jellegére elméleti és gyakorlati oldalról egyaránt.

